

**ЛІСОВІДТВОРЕННЯ, АГРОЛІСОМЕЛІОРАЦІЯ,
ФІТОМЕЛІОРАЦІЯ**

УДК 630*1:630*11:630*113:630*116

Л. В. ДЕМ'ЯНЕНКО¹, Г. Б. ГЛАДУН^{2*}

**ПРИНЦИПИ ЛІСОМЕЛІОРАТИВНОГО РАЙОНУВАННЯ
УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІССЯ**

1. Державне підприємство «Новгород-Сіверська лісова-науково-дослідна станція» УкрНДІЛГА

2. Український науково-дослідний інститут лісового господарства і агролісомеліорації ім. Г. М. Висоцького

Наведено аналіз попередніх природно-сільськогосподарських, агрогрунтових, лісомеліоративних районувань території України. Враховані позитивні та негативні наслідки проведення різних меліорацій у зоні Українського Полісся. Висвітлені принципи лісомеліоративного районування Українського Полісся на основі геологічного фундаменту, геоморфологічної будови місцевостей, екології природної рослинності та переважання чинників негативного впливу на землі сільськогосподарського призначення.

Ключові слова: дефляція, водна ерозія ґрунту, сільськогосподарська освоєність, районування, меліоративні заходи.

Постановка питання. Відповідно до статті 14 Конституції України, земля є основним національним багатством, що перебуває під охороною держави [11]. На ефективність її використання впливає низка економічних, екологічних і соціальних чинників. Одним із головних екологічних чинників, що гармонізують антропогенний вплив і стабільність сучасних сільськогосподарських угідь, є фітомеліоративні комплекси, у складі яких домінуючу роль відіграють лісомеліоративні насадження, які покращують мікрокліматичні умови ландшафтів та сприяють підвищенню продуктивності сільськогосподарських культур [4, 7, 12, 13].

На цей час у структурі сільськогосподарського сектору економіки Українського Полісся відбулися значні зміни. У зв'язку із процесом консолідації орних земель та зміною у технологіях вирощування основних культур зони посилилося антропогенне навантаження на екосистеми, збільшуються площі орних земель, що негативно позначилося на стані ґрунтового покриву зони [2, 3, 12, 26]. Крім того, незалежно від антропогенного навантаження на екосистеми, значні зміни відбулися у кліматичному режимі Полісся – режимах температури та зволоження, які трансформувались і стали подібними до таких у зоні Лісостепу. Водночас значно почастишали такі негативні явища, як посухи, суховії, шквальні вітри, буреломи, що негативно впливає не лише на стан ґрунтового покриву, але й на лісові екосистеми, особливо на штучні лінійні лісостани [2, 12, 18].

Щоб призупинити подальше поглиблення зазначених процесів, потрібні нові системні заходи із попередження деградаційних процесів та відновлення родючості ґрунтового покриву. Тому важливість екологічного упорядкування ландшафтів посилюється з урахуванням всіх негативних явищ і процесів. У системі заходів з комплексної меліорації агроландшафтів Полісся лісовим меліораціям належить одна з провідних ролей. Створення лісомеліоративних комплексів у підзонах Полісся має базуватися на урахуванні регіональних особливостей, які мають бути узагальнені при лісомеліоративному районуванні. Ці завдання передбачені новою «Концепцією агролісомеліорації», яка затверджена постановою КМУ, де питання районування території України за напрямками меліоративних заходів входить до числа пріоритетних завдань [10, 14].

Мета дослідження – розробити лісомеліоративне районування для природної зони Українського Полісся.

Матеріали та методи дослідження. В основу аналізу при розробленні лісомеліоративного районування Полісся України покладені фондові матеріали Держземагентства України та управлінь лісового і мисливського господарства Львівської,

* © Л. В. Дем'яненко, Г. Б. Гладун, 2014

Волинської, Житомирської, Рівненської, Київської, Чернігівської та Сумської областей. Використані також результати досліджень геологічної будови України [25], карти агрогрунтових районувань [1, 6], геоморфологічного [9] та фізико-географічного районувань [29]. Топографічні карти адміністративних областей використовували з метою встановлення абсолютних висот місцевості та меж між елементами мезорельєфу. Вивчення природно-кліматичних і антропогенних факторів проводили з урахуванням сучасних глобальних і регіональних змін та соціально-економічних чинників.

Результати дослідження. Лісомеліоративні заходи проводять на території України й інших країн колишнього СРСР із 1920-х років. Уперше лісомеліоративне районування було розроблене в 1940-х роках лише для степових районів за участю науковців УкрНДІЛГА П. П. Кожевнікова, М. М. Дрюченка, Ф. С. Ефетова, П. В. Бикова, М. Д. Кобезького та Ю. П. Бялловича під час розробки п'ятирічного плану агролісомеліоративних робіт. Перша «Інструкція із захисного лісорозведення» була прийнята у 1939 р. і поширювалася на виконання лісомеліоративних робіт у зоні розповсюдження потужних чорноземів – у Степовій зоні, Правобережному та Лівобережному Лісостепу. Із 1948 р. після прийняття постанови РМ СРСР і ЦК ВКП(б) від 20 жовтня територія застосування полезахисного смугового лісорозведення в районах Лісостепу УРСР розширилася й до Західного Лісостепу [15].

До 1951 р. було розроблене перше агрогрунтове районування УРСР (Вернанадер та ін.) для Степової та Лісостепової зони, на основі якого у 1956 р. Б. Й. Логгіновим [15] було розроблене агролісомеліоративне районування, яке застосовували для полезахисного лісорозведення практично на всій території України. Однак в умовах інтенсивного ведення сільського господарства та збільшення антропогенного впливу з його негативними наслідками для ґрунтового покриву виникає необхідність розробки районування, яке має враховувати аспекти і полезахисного (дефляція), і протиерозійного (водна ерозія) напрямів. Таке районування було проведено А. П. Стадником [27] у 2004 р. для території всієї України за показником меліоративної напруженості території, який визначається як відношення площі еродованої території до загальної площі сільськогосподарських угідь, або ріллі. Проте практична цінність такого районування є малою, адже не передбачає конкретизацію лісомеліоративних заходів у відповідних районах. Також складним є питання застосування розробленого районування з метою державного чи галузевого планування, оскільки воно не пов'язане з існуючим адміністративним поділом країни. Крім того, у районуванні, яке включає і зону Українського Полісся, не виділені в окремі округи чи райони ділянки рельєфу, які мають значні перепади висот у межах визначених вітрових поясів і геоморфологічних областей, наприклад Словечансько-Овручський кряж (висота до 315 м), Придеснянська височина (висота до 220 м) у межах Поліської низовини, Середнє Придніпров'я (висота 323 м), на яких вітровий режим і режим поверхневого стоку значно відрізнятиметься від сусідніх рівнинно-хвилястих місцевостей.

У середині минулого століття, коли була можливість збору інформації про продуктивність земель від кожного колективного господарства площею 2–5 тис. га, були розроблені декілька природно-сільськогосподарських районувань [6, 19, 23 та ін.], межі найменших одиниць яких (лісомеліоративних районів) проходили по межах окремих господарств. Округи входили до адміністративних областей, які мали ранг провінцій. Провінції об'єднувалися у кліматичні зони, межі яких співпадали з їхніми межами за фізико-географічним районуванням [29].

Останнім часом розроблено агрономічно орієнтоване районування земель за 24 властивостями ґрунтів на базі електронної таблиці із базовими даними за ґрунтовим покривом України, де виділено 196 природно-сільськогосподарських районів [1], яке стало підґрунтям для розробки нами районування за різними напрямками меліорацій (залісення та залуження деградованих земель, гідромеліорація, хімічна меліорація та інші).

У середині минулого століття найбільш вдалим агролісомеліоративним районуванням, на нашу думку, стали наукові розробки Б. Й. Логгінова [15], у яких кліматичні зони Степу та Лісостепу було розподілено на агролісомеліоративні райони за їхньою відмінністю за умовами створення і ростом смугових лісових насаджень. Кліматичну зону Українського Полісся до районування не включали, оскільки розораність сільськогосподарських угідь тут становила не більше ніж 40 %, а наявність природних рослинних комплексів мінімізувала негативні природні чинники, які виявлялися в незначному обсязі.

Лісомеліоративне районування зараз набуває актуальності й у зв'язку зі збільшенням посівних площ, зайнятих технічними культурами, недотриманням правил сівозмін, інтенсифікацією технічного і хімічного навантаження на ґрунтовий покрив та великими площами деградованих земель.

Для правильного планування меліоративних заходів дуже важливим є питання розподілу території за районами, які відрізняються між собою за географічним розташуванням, геологічною платформою, ґрунтово-гідрологічними умовами, а також можливістю застосування фінансово-господарських заходів на основі адміністративного розподілу території. Оскільки рослинність Поліської зони має широкі екологічні коридори, є можливість зменшити кількість фітомеліоративних районів (у порівнянні із кількістю природно-сільськогосподарських), об'єднавши їх у природні регіони (райони, округи тощо) зі спільними лісорослинними умовами. Для цього доцільно скористатися принципами лісової типології української лісотипологічної школи [17, 20].

Лісомеліоративне районування будується за схемою, яка являє собою ієрархічні взаємопідпорядковані таксономічні одиниці (виділи) від лісомеліоративної зони до лісомеліоративного району.

Лісомеліоративна зона – найвища таксономічна одиниця районування території України. Характеризується відповідним географічним положенням, належністю до визначеного кліматичного та рослинного поясу.

Лісомеліоративна провінція – частина зони, що характеризується належністю до певної геологічної та геоморфологічної структури у межах зони за широтним напрямком, абсолютними висотами місцевості, які обумовлюють атмосферний та гідрологічний режим території, напрямом ґрунтоутворювальних процесів, переважаючий тип ґрунтового покриву, структуру сільськогосподарських угідь та напрямом меліорацій.

Лісомеліоративний округ – частина провінції, яка відрізняється геологічними та геоморфологічними особливостями як у широтному, так і меридіональному напрямках, абсолютними висотами, небезпекою прояву негативних природних чинників, можливістю і необхідністю застосування певних меліоративних заходів.

Лісомеліоративний район – найменша таксономічна одиниця, яка співпадає з адміністративним розподілом у межах адміністративних областей, з яких і складається округ. Характеризується відносно однорідними кліматичними та ґрунтово-гідрологічними умовами, можливістю прояву негативних явищ та напрямками фітомеліоративних заходів.

Різноманітність природних умов та соціально-економічних чинників використання ґрунтового покриву доводить неможливість розробки якогось одного інтегрального показника, на основі якого є можливою розробка лісомеліоративного районування. Як показали дослідження вчених [3, 12, 13, 18, 19, 27], у формуванні екологічного стану Українського Полісся бере участь значна кількість факторів, які за чисельністю взаємозалежних змін та різноманітністю комбінацій можуть набувати безмежних значень. Оперувати такою кількістю показників для визначення оптимального співвідношення угідь досить проблематично. З метою їхнього обмеження вважаємо доцільним виділення найважливіших, всі інші є похідними від них. Одним із таких факторів є продуктивність ґрунтів, яка сприяє розвитку сільськогосподарського виробництва, збільшенню навантаження цих природних угідь та, як наслідок, розширенню площ орних земель. Цей показник тісно пов'язаний із розораністю сільськогосподарських угідь та їхньою

еродованістю. Двома іншими важливими і тісно взаємопов'язаними факторами екологічної безпеки є рельєф і гранулометричний склад ґрунтового покриву місцевостей. Не менш важливим чинником є лісистість території (точніше – її суходільної частини). Але часто трапляються варіанти, коли при високій загальній лісистості регіону наявні значні площі еродованих земель, що пов'язано з нефрагментарним поширенням лісів та їхньою низькою меліоративною ефективністю. Більш правильним є проведення моніторингу і визначення причин ерозії у кожному конкретному випадку [3, 12, 18].

Українське Полісся займає майже стокілометрову північну смугу України у межах південної частини зони мішаних лісів Східно-Європейської рівнини. Геологічним фундаментом Полісся є Волино-Подільська плита, Український щит, Дніпровсько-Донецька западина та південно-західний схил Воронезького кристалічного масиву [25].

За геоморфологічною будовою Українське Полісся займає (у напрямку із заходу на схід) Поліську низовину, північні частини Волинської та Придніпровської височин, Придніпровську низовину, південно-західні відроги Середньоруської височини [9] (рис. 1).

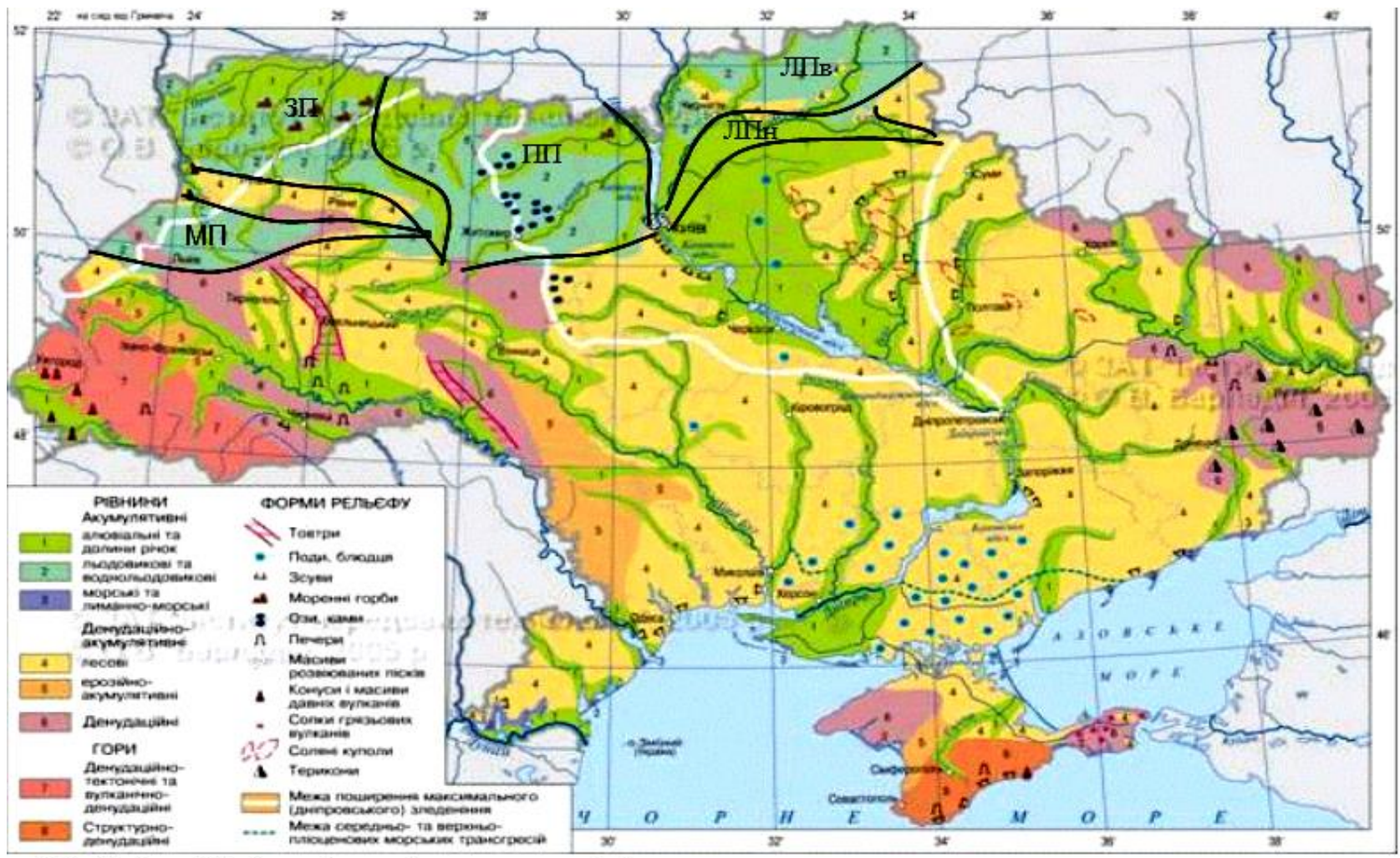
На території Українського Полісся нами виділені лісомеліоративні провінції та округи (за районуванням Б. Й. Логгінова, 1956 р. – агролісомеліоративні райони, позначені римськими цифрами), які співпадають за територією із межами агроґрунтових провінцій (1972) і потребують проведення різних меліоративних заходів. Нумерацію умовно продовжимо з агролісомеліоративних провінцій, починаючи із цифри XVII. За розробленим районуванням лісомеліоративні райони будуть представляти провінції, до складу яких входять по декілька округів (у складі яких по декілька адміністративних районів) у межах адміністративних областей, об'єднані схожими природними та соціально-економічними умовами. У напрямку із заходу на схід виділені провінції, округи та лісомеліоративні райони: Мало-Поліська агролісомеліоративна провінція (XVII агролісомеліоративний район), Західно-Поліська (XVIII район), Правобережно-Поліська (XIX район), Лівобережно-Поліська височинна (XX район), Лівобережно-Поліська низовинна (XXI район).

Вирішальним чинником для районування є напрям комплексу меліоративних заходів, спрямований на можливість мінімізації дії негативних чинників.

Станом на 01.01.2012 структура земельного фонду за даними обласних відділів Держземагенств Львівської (Мале Полісся), Волинської, Рівненської, Житомирської, Київської, Чернігівської та Сумської (частина Новгород-Сіверського Полісся) областей має такий вигляд (табл. 1).

Малополіська лісомеліоративна провінція лежить у межах внутрішньої котловини Волино-Подільської височини. Розташована між окремими пасмами цієї височини – Волинським на півночі, Розточчям на заході і Поділлям на півдні та південному заході. Територіально Мале Полісся входить до складу Західного Лісостепу, за кліматичними, ґрунтово-гідрологічними умовами та рослинним покривом належить до поліської кліматичної зони [19, 29].

На території провінції ми виділили три лісомеліоративні округи: Радехівський, Яворівський та Острожсько-Славутський. У провінції висока розораність сільськогосподарських угідь, рілля у складі багатьох районів, які мають високородючі карбонатні ґрунти, становить 70–80 % (середня – 63 %, див. табл. 1). Полезахисних насаджень нараховується лише 20,2 га. У Радехівському окрузі угіддя мають найнижчу в межах Полісся захисну лісистість (0,6 %). Найбільш актуальними для провінції є питання оптимізації структури сільськогосподарських угідь, виведення деградованих земель, відновлення природних фітоценозів, підвищення захисної лісистості, попередження і припинення ерозійних процесів, підвищення родючості ґрунтів за умов дотримання сівозмін та застосування сидеральних парів, гідромеліоративних заходів та хімічної меліорації кислих ґрунтів.

ЗП - Західно -Поліська лісомеліоративна провінція
 ПП - Правобережно -Поліська лісомеліоративна провінція
 ЛПв - Лівобережно -Поліська височинно лісомеліоративна провінція
 ЛПн - Лівобережно -Поліська низовинна лісомеліоративна провінція

МП - Малополіська лісомеліоративна провінція

Рис. 1 – Схема лісомеліоративного районування Українського Полісся

Таблиця 1

Структура земельного фонду Українського Полісся за наявністю дії різних негативних чинників станом на 01.01.2014

Назва меліоративної провінції (адміністративна область)	Загальна площа, тис. га	Площа с.-г. угідь, тис. га	Площа ріллі, тис. га	Розораність с.-г. угідь, %	Загальна лісистість, %	Захисна лісистість, %	Площі с.-г. угідь, підданих дії негативних чинників, тис. га						
							дефляція	водна ерозія	заболочені	перезволожені	середньокислі	сильнокислі	засолені
Мало-Поліська меліоративна провінція													
(Львівська)	845,3	514,1	324,8	63,2	27,1	9,8	38,2	82,5	23,7	45,1	20,9	4,3	–
Західно-Поліська меліоративна провінція													
(Волинська)	1553,3	713,0	399,0	54,6	40,7	14,6	186,4	12,7	117,8	202,6	82,0	–	–
(Рівненська)	1079,4	298,3	171,4	57,5	52,6	34,0	5,2	14,3	68,3	148,6	36,9	–	–
Разом	2632,7	1064,2	570,4	53,6	–	–	191,8	27,0	186,1	351,2	118,9	–	–
Правобережно-Поліська меліоративна провінція													
(Житомирська)	2759,3	1110,9	575,1	51,8	43,9	4,1	20,9	83,9	79,2	284,9	78,9	20,2	–
(Київська)	229,8	128,9	91,9	71,3	32,9	4,4	10,6	9,0	–	–	–	–	–
Разом	2989,1	1239,8	667,0	53,8	–	–	31,5	92,9	79,2	284,9	78,9	20,2	–
Лівобережно-Поліська височинна меліоративна провінція													
(Чернігівська)	1601,5	344,6	125,5	36,4	23,0	11,8	12,4	1,4	64,5	5,8	90,9	30,6	8,4
(Сумська)	270,9	200,3	90,4	45,1	30,0	21,2	4,0	0,4	10,9	3,7	5,4	2,9	–
Разом	1872,4	544,9	215,9	36,3	–	–	16,4	1,8	75,4	9,5	96,3	33,5	8,4
Лівобережно-Поліська низинна меліоративна провінція													
(Чернігівська)	323,8	214,7	97,8	30,2	24,2	4,9	0,3	0,2	13,2	6,1	16,8	8,5	2,5
Разом по Полісся	8663,3	3577,7	1875,9	52,4	–	–	278,2	204,4	377,6	696,8	331,8	66,5	10,9

Для провінції актуальним є також питання гідромеліоративних заходів для заболочених і перезволожених земель (23,7 та 45,1 тис. га відповідно), хімічної меліорації кислих ґрунтів (див. табл. 1) та стану лісових покривів (табл. 2).

На таких землях як меліоранти можуть виступати як лісові породи Полісся – сосна звичайна (*Pinus sylvestris* L.), береза повисла (*Betula pendula* Roth.), дуб звичайний (*Quercus robur* L.), липа дрібнолиста (*Tilia cordata* Mill.) та ін. (можливі енергетичні плантації швидкорослих порід тополі та верби), так і дикорослі та культурні трав'яні ценози.

Західно-Поліська лісомеліоративна провінція за належністю до геологічного фундаменту визначена нами у межах північно-західної частини Волино-Подільської плити, за геоморфологічною будовою – у межах північної частини Волинської височини та Поліської низовини [9, 25].

За адміністративним розподілом це – північні частини Волинської та Рівненської областей. У межах провінції виділені три лісомеліоративні округи – Маневицький та Ковельський, до складу яких належать всі райони Волинської області; та Сарненський округ, до якого входять шість районів Рівненської області у межах Поліської низовини. Території обох областей мають високі показники загальної і захисної лісистості (див. табл. 1, 2).

Найактуальнішими є питання захисту угідь від дефляції, регулювання водно-повітряного режиму ґрунтів, фіто- та гідромеліорація оглєсних і заболочених ґрунтів, відновлення і ремонт гідромеліоративних систем. Для обох провінцій необхідні заходи, спрямовані на попередження пірогенної деградації торфовищ, перезволоження та заболочення угідь, вапнування кислих ґрунтів.

Територія Правобережно-Поліської лісомеліоративної провінції лежить у межах північно-західної частини Українського кристалічного щита (переважно Волино-Подільського блоку). За геоморфологією більша частина території Правобережно-Поліської лісомеліоративної провінції лежить у межах Придніпровської та Волино-Подільської височин. Північну і північно-східну частину займає Поліська низовина (у межах Житомирського та Київського Полісся), чим і обумовлене її вище гіпсометричне положення. Від Західно-Поліської провінції відокремлюється долиною річки Случ. У складі провінції виділені чотири лісомеліоративні округи: Овруцький, Олевський, Новоград-Волинський – у межах Житомирської області, Макарівський округ – на території поліської частини Київської області (див. табл. 1). Для провінції характерна висока частка ріллі у складі сільгоспугідь (60–80 %, середня – 53,8 %, найвища – у Макарівському окрузі – 71,3 %).

Загальна лісистість усіх округів є доволі високою, але захисних насаджень у межах Олевського і Овруцького округу не є достатньо. Сільськогосподарські угіддя Житомирської області потребують захисту від дефляції, і особливо від водної ерозії, застосування гідротехнічної меліорації перезволожених та заболочених земель, хімічної меліорації кислих ґрунтів. Для Макарівського округу актуальними є питання підвищення меліоративної ефективності захисних насаджень лісівничими заходами.

Лівобережно-Поліська височинна лісомеліоративна провінція у геологічному відношенні займає підвищену частину Дніпровсько-Донецької западини і Воронезького кристалічного масиву [25]. У геоморфологічному відношенні провінція лежить у межах Поліської і Придніпровської низовин (Чернігівське Полісся) та південно-західних відножин Середньоруської височини (Новгород-Сіверське Полісся) [29]. У провінції виділені три лісомеліоративні округи: Чернігівський та Новгород-Сіверський (Чернігівська обл.) і Шосткинський (Сумська обл.). На території провінції є достатня кількість лісів різного цільового призначення. Загальна лісистість провінції становить 28,7 %, захисна – 12 % (див. табл. 2). Процеси дефляції та площинної водної ерозії практично зведені до мінімуму, оскільки агроосвоєність регіону становить 30–45 %. (див. табл. 1).

Таблиця 2

Ліси та вкриті лісом площі усіх категорій Українського Полісся

Назва лісомеліоративних округів	Площа земель, тис. га	Ліси та вкриті лісом землі, тис. га									Лісистість загальна, %	Площа с.-г. угідь, тис. га	Лісистість захисна, %
		усього	у тому числі										
			експлуатаційні	для захисної та біологічної мети	залізничного транспорту	автомобільного транспорту	у межах населених пунктів	полезахисні	інші захисні	разом захисних лісів			
Мало-Поліська лісомеліоративна провінція													
Львівська обл.													
Радехівський	389,7	103,3	99,6	–	265,3	128,3	341,8	0,3	899,2	1,6	26,5	246,8	0,6
Яворівський	455,6	125,5	94,8	–	498,0	147,7	845,6	19,9	32425,1	33,9	27,5	267,8	12,7
Разом по провінції	845,3	228,8	194,4	–	763,3	276,0	1187,4	20,2	33324,3	50,3	27,1	514,7	9,8
Західно-Поліська лісомеліоративна провінція													
Волинська обл.													
Маневицький	1260,0	544,4	455,6	64231,0	1157,0	187,0	5473,0	48,0	17722,0	88,8	43,2	538,1	16,5
Ковельський	293,3	88,1	72,7	13117,0	669,0	–	831,0	71,0	732,0	15,4	30,0	174,9	8,8
Разом по області	1553,3	632,5	528,2	77348,0	1826,0	187,0	6304,0	119,0	18504,0	104,2	40,7	712,9	14,6
Рівненська обл.													
Сарненський	1079,4	567,7	430,7	82643	560	218	1242	1,0	52342	119,3	52,6	351,2	34,0
Правобережно- Поліська лісомеліоративна провінція													
Житомирська обл.													
Овруцький	450,5	275,8	273,9	–	513,5	194,0	594,0	184,9	507,4	2,0	57,5	100,7	1,8
Олевський	1370,4	675,9	669,2	–	1393,6	595,1	831,9	856,2	2978,0	6,7	49,3	541,0	1,2
Новоград-Волинський	938,4	271,4	233,4	–	1114,0	173,1	1694,8	1417,7	32957,6	38,0	28,9	534,2	7,1
Разом по області	2759,3	1212,3	1176,5	–	3489,4	1745,7	4240,1	2340,2	35506,0	45,2	43,9	1110,9	4,1
Київська обл.													
Макарівський	2605,6	312,5	246,4	–	–	–	–	12250,0	53305,0	65,6	12,0	326,7	20,0
Разом по провінції	5364,9	1524,8	1422,9	–	3489,4	1745,7	4240,1	14590,2	88811,0	110,8	28,4	1437,6	13,0

Назва лісомеліоративних округів	Площа земель, тис. га	Ліси та вкриті лісом землі, тис. га									Лісистість загальна, %	Площа с.-г. угідь, тис. га	Лісистість захисна, %
		усього	у тому числі										
			експлуатаційні	для захисної та біологічної мети	залізничного транспорту	автомобільного транспорту	у межах населених пунктів	полезахисні	інші захисні	разом захисних лісів			
Лівобережно-Поліська височинна лісомеліоративна провінція													
Чернігівська обл.													
Чернігівський	1018,6	318,6	260,0	7081,7*	2223,0	944,0	2637,7	3003,4	33552,2**	58,6	31,3	558,2	10,5
Н-Сіверський	528,8	121,4	80,7	3087,0*	1188,2	1090,4	1282,8	1770,3	32241,2**	40,7	23,0	344,6	11,8
Шосткинський (Сумська обл.)	325,0	97,2	54,8	7368,9*	3515,6	223,6	3217,8	962,0	18776,8**	42,4	30,0	200,3	21,2
Разом по провінції	1872,4	537,2	190,3	17537,6*	6926,8	2258,0	7138,3	5735,3	84570,2**	132,2	28,7	1103,1	12,0
Лівобережно-Поліська низовинна лісомеліоративна провінція													
Чернігівська обл.													
Козелецький	323,8	78,5	67,9	2758,8	124,3	337,5	318,9	687,6	648,6	10,6	24,2	214,7	4,9
Разом по Лівобережному Полісся	2196,2	615,7	463,5	20296,4	7051,1	2595,5	7457,2	6422,9	85218,8	152,2	28,0	1317,8	11,6

* ліси навкруг водоймищ та вздовж річок

** ліси протиерозійні

Актуальними є питання лінійної ерозії та розростання ярів під наметом протиерозійних прибалкових насаджень ($2,5\text{--}4 \text{ м} \cdot \text{рік}^{-1}$) на правих корінних берегах річок лесових ландшафтів [7]. Насадження мають низькі меліоративні якості, оскільки на водостічних улоговинах мають вузьку ширину (12–24 м) та високу повноту намету (0,7–1,2 од.), що створює умови перезволоження великих товщ ґрунту і породи та унеможливорює утворення живого надґрунтового покриву, який в умовах пересіченого рельєфу місцевостей із достатнім та надмірним рівнем зволоження виконує важливу транзитну функцію для надлишкового поверхневого стоку і є одним із головних протиерозійних чинників [2, 5, 7, 8, 16, 22, 28].

Основними напрямками для стабілізації ландшафтів провінції є виведення частини малопродуктивних і деградованих земель, проведення лісівничих доглядів у захисних насадженнях та їхньої реконструкції щодо розширення «робочих» ділянок, відновлення природних фітоценозів яружно-балкових мереж, уведення сидеральних парів з метою підвищення родючості ґрунтів, агротехнічні заходи (система контурно-меліоративного обробітку ґрунту), хімічні меліорації кислих та осолоділих ґрунтів (див. табл. 1).

Лівобережно-Поліська низовинна провінція у геологічному відношенні – це найнижча частина Дніпровсько-Донецької западини. За геоморфологією – Придніпровська низовина, яка у лісостеповій частині Чернігівської області переходить у Полтавську підвищену рівнину. Провінція займає територію лівобережної терасової долини р. Десна у межиріччі Десни та її лівобережного притоку р. Остер. За адміністративним розподілом це – територія двох адміністративних районів Чернігівської області – Козелецького та Куликівського. Екологічний стан провінції є стабільним (див. табл. 1), територія захищена як масивними так і захисними лісами достатньою мірою (див. табл. 2). Актуальними питаннями для провінції є підвищення родючості піщаних ґрунтів агротехнічними заходами, хімічні меліорації кислих та засолених ґрунтів.

Заходи з меліорації у Поліській кліматичній зоні мають передбачати якнайширше застосування інтенсивних методів відновлення порушених, малопродуктивних і деградованих земель. Набутий багаторічний міжнародний досвід свідчить, що природні можливості відновлення ландшафтів мають набагато більші надійність і перспективи, ніж швидкі й масштабні плани перетворення природи, які втілювалися на пострадянському просторі. Яскравим прикладом тому є інтродукція лісових порід (клена ясенелистого (*Acer negundo* L.), робінії псевдоакації (*Robinia pseudoacacia* L.), аморфи кушової (*Amorpha fruticosa* L.), акації жовтої (*Caragana arborescens* Lam.) та ін.), батьківщиною яких є регіони із посушливим кліматом. Названі породи в зоні Українського Полісся витісняють аборигенні породи із фітоценозів, знижують продуктивність лісових екосистем та значно погіршують їхні меліоративні та рекреаційні якості.

Законом про формування національної екологічної мережі в Україні [24] зазначено, що до 2015 р. має бути створено близько 1,7 млн га захисних лісових насаджень. Надзвичайно важливо скористатися випробуваним часом багатим досвідом захисного лісорозведення, набутим Україною та іншими країнами світу протягом майже 200-річної історії. Важливим також є вирішення питання правового статусу полезахисних лісових насаджень.

Нині на водозборах рівнинно-хвилястого рельєфу України (більше стосується опільських земель Полісся) розорані усі схили, включаючи і нахили понад 9° , улоговини та інші елементи рельєфу, які повинні входити до складу захисних природно-територіальних комплексів. Виведення таких земель зі складу ріллі і переведення їх до категорії природних фітоценозів (залісення та залуження) може вирішити складні екологічні проблеми багатьох регіонів України.

Висновки. Запропоновані комплексні принципи лісомеліоративного районування Українського Полісся, яке займає майже стокілометрову північну смугу України. Геологічним фундаментом Полісся є Волино-Подільська плита, Український щит, Дніпровсько-Донецька западина та південно-західний схил Воронезького кристалічного масиву.

На території Українського Полісся у напрямку із заходу на схід виділені провінції (за районуванням Б. Й. Логгінова, 1956 – агролісомеліоративні райони), округи та лісомеліоративні райони: Мало-Поліська провінція (XVII район), у складі якої є три лісомеліоративні округи: Радехівський, Яворівсько-Буський та Острожсько-Славутський; Західно-Поліська лісомеліоративна провінція (XVIII район), у межах якої виділені три лісомеліоративні округи – Маневицький та Ковельський, до складу яких належать всі райони Волинської області, та Сарненський округ, до якого входять шість районів Рівненської області у межах Поліської низовини; Правобережно-Поліська провінція (XIX район), до складу якої входять чотири лісомеліоративні округи: Овруцький, Олевський, Новоград-Волинський – у межах Житомирської області, Макарівський округ – поліська частина Київської області; Лівобережно-Поліська височинна провінція (XX район), включає три лісомеліоративні округи: Чернігівський та Новгород-Сіверський (Чернігівська обл.) і Шосткинський (Сумська обл.); Лівобережно-Поліська низовинна провінція (XXI район) – Козелецький округ.

Вирішальним чинником для успішного практичного застосування лісомеліоративного районування є запропонований склад комплексу меліоративних заходів, спрямований на мінімізацію дії негативних чинників.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Агрономічно орієнтоване районування земель за властивостями ґрунтів / В. В. Медведєв, Т. М. Лактіонова, І. В. Пліско та ін. – Х. : КП «Міськдрук», 2012. – 100 с.
2. Вивчити перспективи освоєння нових площ лісомеліоративного фонду та розробити заходи щодо підвищення еколого-меліоративної ефективності агролісомеліоративних насаджень : звіт по НДР (заключний) / УкрНДІЛГА; керівн. Г. Б. Гладун; викон. Л. В. Дем'яненко. – Х., 2009. – 109 с.
3. *Гаськевич В. Г.* Теоретичні основи і прикладні аспекти деградації ґрунтів Малого Полісся : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра географ. наук : спец. 11.00.05 «Біогеографія та географія ґрунтів» / В. Г. Гаськевич. – Львів, 2010. – 37 с.
4. *Гладун Г. Б.* Формування сучасних агролісоландшафтів Північно-Східної частини України / Г. Б. Гладун, Л. В. Дем'яненко // Лісівництво і агролісомеліорація. – 2009. – Вип. 115. – С. 167–175.
5. *Гончар А. И.* Обзор деятельности Придесненского опорного пункта по борьбе с эрозией почв за весь период его существования (1922 – 1957 гг.) / А. И. Гончар. – Покошичи, 1957. – 22 с.
6. Ґрунти Української РСР: агроґрунтове районування [Карти]. – Київ, 1972. – 273 с.
7. *Дем'яненко Л. В.* Лісівничо-екологічна оцінка та шляхи оптимізації протиерозійних насаджень Новгород-Сіверського Полісся : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. с.-г. наук : спец. 06.03.01 «Лісові культури та фітомеліорація» / Л. В. Дем'яненко. – Х., 2012. – 20 с.
8. *Доброленский Г. А.* Особенности облесения овражно-балочных склонов Придеснянской возвышенности : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. с.-х. наук : спец. 06.03.01 «Лесные культуры, селекция, семеноводство и озеленение городов» / Г. А. Доброленский. – Х., 1971. – 20 с.
9. Загальне геоморфологічне районування території України / В. П. Палієнко, М. С. Баршевський, Я. С. Кравчук та ін. // Український географічний журнал. – 2004. – № 1. – С. 3–11.
10. Земельний кодекс України. – К. : Парламентське вид-во, 2001. – 71 с.
11. Конституція України : прийнята 28 червня 1996 року № 254 к / 96-ВР // Відом. Верхов. Ради України (ВВР) – 1996. – № 30. – С. 141.
12. *Копій Л. І.* Вплив структури земельних ресурсів західного регіону України на еродованість земель / Л. І. Копій // Наук. вісн. УкрДЛТУ. – 1999. – Вип. 9.12. – С. 157–161.
13. *Копій Л. І.* Роль фітомеліоративних насаджень у формуванні екологічно-стійких ландшафтів в умовах Волинської височини / Л. І. Копій, В. І. Фізик // Наук. вісн. УкрДЛТУ. – 2003. – Вип. 13.3. – С. 89–100.
14. Концепція розвитку агролісомеліорації в Україні [Електронний ресурс] : Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2013 р. № 725-р. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/725-2013-p>
15. *Логгинов Б. И.* Агролесомелиоративное районирование Украинской ССР / Б. И. Логгинов // Труды УкрНИИЛХА, вып. 18. – К. : Госсельхозиздат УССР, 1956. – С. 307–319.
16. Методические рекомендации по защите почв от водной эрозии в Северном Полесье УССР / [Под ред. Н. Н. Бурноса, В. Г. Писарцова, Г. А. Доброленского и др.]. – Н.-Северский, 1980. – 20 с.
17. *Мигунова Е. С.* Лесная типология, школа В. В. Докучаева и вопросы географии / Е. С. Мигунова. – Х. : Новое слово, 2009. – 302 с.

18. Мольчак Я. О. Конструктивно-географічний аналіз та оцінка природного агроресурсного потенціалу у Волинській області / Я. О. Мольчак, А. Г. Потапова. – Луцьк: РВВ ЛНТУ, 2010. – 215 с.
19. Муха Б. П. Подходы к районированию, генезис и структура ландшафтов Малого Полесья. / Б. П. Муха // Физ. геогр. и геоморфология, 1981. – Вып. 26. – С. 15–20.
20. Остапенко Б. Ф. Лісова типологія / Б. Ф. Остапенко, В. П. Ткач. – Х., 2002. – 204 с.
21. Поляков В. О. Захист ґрунтів від ерозії агролісівничими методами у Сполучених Штатах Америки / В. О. Поляков // Науковий вісник НАУ. – К., 1999. – № 17. – С. 215–221.
22. Придесенский опытно-овражный пункт УкрНИИЛХА : Отчет по НИР за 1937 год / УкрНИИЛХА; рук. М. Д. Кобезский; испол. К. Л. Холупяк, Ф. Н. Короткевич. – Покошичи, 1937. – 220 с.
23. Природно-сельскохозяйственное районирование Украинской ССР / Б. М. Чепков, Б. С. Носко, Р. Г. Деревянко и др. // Агрохімія і ґрунтознавство. – 1985. – Вип.48. – С.8–22.
24. Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000 – 2015 роки : Закон України / Урядовий кур'єр. – 2000. – №37. – Орієнтир. – 8 листопада 2000 р. (№ 207). – С. 3–16.
25. Рельєф та геологічна будова України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrtur.narod.ru/fisgeo/fisukr/relfgeol/relgeolukr.htm>
26. Розробити концептуальні засади агролісомеліорації і степового лісорозведення та обґрунтувати зональні нормативи лісистості в сучасних умовах : Звіт по НДР (проміжний) / УкрНДЦЛГА; керівн. Г. Б. Гладун; викон. Л. В. Дем'яненко. – Х., 2013. – 75 с.
27. Стадник А. П. Ландшафтно-екологічна оптимізація систем захисних лісових насаджень України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра с.-г. н. : спец. 03.00.16 «Екологія» / А. П. Стадник. – К., 2008. – 45 с.
28. Холупяк К. Л. Новые данные для расчета ширины противозерозионных лесных насаждений / К. Л. Холупяк, А. А. Чернышов // Научн. Тр. УкрНИИЛХА, вып. XVIII. – К., 1965. – С. 152–249.
29. Физико-географическое районирование Украинской ССР / Мин-во высшего и среднего специального образования УССР ; под ред.: В. П. Попов [и др.]. – К. : Изд-во Киевского ун-та, 1968. – 683 с.

Demianenko L. V.¹, Gladun G. B.²

PRINCIPLES OF FOREST MELIORATION ZONING OF UKRAINIAN POLISSYA

1. State enterprise "Novgorod-Siverska Forest Research Station" of URIFFM

2. Ukrainian Research Institute of Forestry & Forest Melioration named after G. M. Vysotsky

The analysis of the previous natural and agricultural, agronomy and soil and forest melioration zoning schemes of Ukrainian territory is presented. Positive and negative consequences were taken into account for various meliorations in the area of Ukrainian Polissya. Forest melioration principles for zoning of Ukrainian Polissya were developed on the basis of geological base, geomorphology, topography and soil, ecology of natural vegetation and a dominance of the factors having a negative influence on agricultural lands.

Key words: deflation, water erosion of soils, agricultural development of land, zoning, land melioration activities.

Дем'яненко Л. В.¹, Гладун Г. Б.²

ПРИНЦИПИ ЛЕСОМЕЛІОРАТИВНОГО РАЙОНІРОВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛЕСЬЯ

1. ГП «Новгород-Северська лісна науково-дослідницька станція» УкрНИИЛХА

2. Український науково-дослідницький інститут лісного господарства і агролісомеліорації ім. Г. М. Висоцького

Представлен аналіз предыдущих природно-сельскохозяйственных, агропочвенных и лесомелиоративных районирований территории Украины. Учтены позитивные и негативные последствия проведения различных мелиораций в зоне Украинского Полесья. Разработаны принципы фитомелиоративного районирования Украинского Полесья на основе геологического фундамента, геоморфологии, рельефа и почвенного покрова, экологии природной растительности и преобладания факторов негативного воздействия на земли сельскохозяйственного пользования.

Ключевые слова: дефляция, водная эрозия почвы, сельскохозяйственная освоенность, районирование, мелиоративные мероприятия.

E-mail: gladun@urifm.org.ua

Одержано редколегією 19.11.2014